

Flere yrkesgrupper viste ulike former for kollektiv motstand mot tyskerne og NS under okkupasjonen – lærere, prester, men ikke journalister.

Ingen pressefront mot nazi-regimet

Rune Ottosen

PRIO-forsker
skriver for fda profesjonshistorie
på oppdrag fra Norsk Journalistlag

I forbindelse med frigjøringsjubileet er det blitt fremhevet flere yrkesgrupper som på bestemte tidspunkter under okkupasjonen viste ulike former for kollektiv motstand.

Lærere og prester er eksempler på yrker som kan identifisere et tidspunkt hvor de satte foten ned og sa «hit men ikke lenger» mot NS-regimet og okkupantmaktens forsøk på å få dem som medspillere i sin maktutøvelse.

Journalistene kan ikke vise til en tilsvarende pressefront som markerte motstand mot okkupantmakten. Tyskerne gjennomførte ulike tiltak for å kontrollere presse og kringkasting som spente over hele spekteret fra stengning av aviser til sensur og fengsling av redaktører. Men sanksjoner og graden av kontrollutøvelse kunne variere mye fra avis til avis. En av grunnene til at det aldri oppsto noen pressefront var at vårt avismønster, som tradisjonelt har vært knyttet til partiene, spente over et så vidt spekter av holdninger at det var vanskelig å etablere en felles front.

Fortsatt
drift
av
avisene

Dessuten var det ingen klare signaler fra Hjemmefronten om hvordan den enkelte avis og journalist skulle oppføre seg. Mange journalister, bl.a. i NTB, fikk forståelsen av

at de skulle bli i jobbene for å hindre en full overtagelse av NS og tyskerne.

Et av journaliststandens problemer var at den ikke hadde en landsomfattende fagorganisasjon som kunne analysere situasjonen fra journalistenes eget ståsted. Helt fram til Norsk Journalistlag ble etablert i 1946 var journalistene organisert i lokale journalistforeninger innenfor Norsk Presseforbund (NP), men NP skulle også ivareta redaktørens og eiernes interesser. Da okkupasjonen var et faktum, og ingen visste hvor langvarig den skulle bli, var Presseforbundet mest av alt opptatt av en forståelse med okkupantmakten for å sikre fortsatt drift av avisene. De økonomiske vurderinger om annonsetilgang og markedsandeler fikk da også stor betydning for debatten innad i pressen i og etter krigen, der arbeiderpressens tap av markedsandeler og Aftenpostens krigsprofitt var sentrale problemstillinger. Selv om avisøkonomi også er interessant for journalister, spør det om ikke journalistene i en slik situasjon hadde hatt mer behov for en organisasjon som la hovedvekten på de moralske og etiske valg den enkelte journalist måtte forholde seg til, f.eks. om man burde stå i jobben sin.

Presseorganisasjonene var like uforberedt som pressen forvrig på det som

TOROLV KANDAHL – Presseforbundets formann fikk fra første stund nye og uventede oppgaver.

50 ÅR ETTER

Tidl. kronikker av Adolph Dennis Horn 24.1., Leo Ellinger 27.1., Randolph Alnæs 6.2., Arminn Moland 21.3. og 7.4., Thorleif Øisang 26.3., Haagen Ringnes 29.4., Harald Skjønberg 30.4., Andreas Arntzen 2.5., Jens A. Christophersen 3.5., Nils Johan Ringdal 4.5., Erling Storrusten 5.5., Astrid Nøklebye Heiberg 6.5., Thomas Chr. Wyller 7.5., Jens Chr. Hauge 8.5.

skulle komme 9. april 1940, og NPs formann Torolv Kandahl fikk fra første stund nye og uventede oppgaver som f.eks. å få stansede aviser i gang igjen og få arresterte pressefolk løslatt. NPs hovedstyre holdt sitt første møte etter invasjonen den 22. juni 1940, etter at flere lokallag hadde henvendt seg «i anledning av de forhold som pressen arbeider under». I forbindelse med Riksrådsforhandlingene

vedtok styret i NP å rette en henvendelse til styresmaktene med sikte på å få klarlagt «hvilke rettigheter pressen har, eller kan skaffes, også i denne tid». I en tale som Norsk Presseforbunds formann Torolv Kandahl holdt i radioen 6. august 1940, uttrykker han bl.a. bekymring over den sterke reduksjonen i annonsemengden og den derpå følgende «drastiske reduksjon av formaterne for nesten alle aviser i landet». Når han drøfter pressens rolle sier han bl.a.: «Pressens oppgave nå fremover må bli å samle folket til fellesskap om de verdige nasjonale oppgaver som vil melde seg, og som vi bare kan løse hvis vi står skulder ved skulder. Vi er ute av stand til å øve noen som helst innflytelse på den storpolitiske utvikling, men vi vet iallfall med hundre prosent sikkerhet at vi må finne vår plass i Europa, slik som det blir når denne krig er slutt».

Denne talen ble holdt i en tid da utfallet av krigen var åpent, og Kandahl avslutter talen på en måte som kan gi inntrykk av at han ser for seg en sannsynlig tysk seier, og at pressen måtte slåss for å få best mulig spillerom i den

nye situasjonen. Talen kan vanskelig tolkes på noen annen måte enn at pressen måtte finne en forståelse med okkupantmakten om avisutgivelse.

Nå ble Kandahl selv involvert i illegalt arbeid, og måtte senere flykte til Sverige og videre til London der han oppholdt seg store deler av krigen. Han var blant de som vendte tilbake i 1945 som helter, og ble igjen den selvskrevne leder av Norsk

Presseforbund da han kom hjem. En av de første oppgavene NP tok fatt i var å sette i gang en omfattende granskning av den enkelte journalisters oppførsel i regi av en såkalt arrestert. Også i journalistenes og redaktørenes rekke fantes det mange som ble dømt for landsvik, og for dem var situasjonen klar. De fikk sin dom, og fikk i de aller fleste tilfeller aldri mer medlemskapet i NP og presskortet tilbake. Men arrestretens granskning omfattet langt flere enn dem som ble stilt for retten. Alle som hadde blitt i sine jobber fikk sin opprinnelige samfunns- og vurderingene av enkelte stod å lese spalte opp og spalte ned i fagbladet Journalisten der det ble felt en «dom» om hvorvidt deres oppførsel hadde vært «nasjonal» nok. Norsk Presseforbunds rolle som organisasjon ble imidlertid ikke gjenstand for uavhengig kritisk granskning. En slik gjennomgang hadde nok vært på sin plass. For i ettertid kan det stilles spørsmål om det var flere av NPs disposisjoner i løpet av krigen.

Etter landsmøtet i NP mars 1941 der Kandahl ble gjenvalgt som formann, ble han kalt opp til Rikskommisariatets

Presseavdeling, der det ble gitt beskjed om at fem tillitsvalgte som hadde sittet arrestert i krigens startfase straks måtte trekke seg fra sine verv. Samtlige av de fem, inkludert nestformann Henry Karlsen, var fra arbeiderpressen. Samtidig ba presseledelsen om forslag til fem nye medlemmer som kunne erstatte dem som var fjernet. På sitt møte 19. april 1941 aksepterte et knapt flertall i hovedstyret (7 mot 6 stemmer) at de fem måtte trekke seg, men styret avsto å peke ut nye styremedlemmer da det ikke var adgang til dette ifølge vedtektene. Isteden ble fem vararepresentanter innvalgt.

I september 1941 ble NP som så mange andre organisasjoner satt under kommissarisk ledelse av NS. Den kommissariske lederen av NP, redaktøren av Fritt Folk, Arnt Rishoyd, sendte et brev til alle hovedstyrets medlemmer om at de var løst fra sine verv, og at han selv overtok kontrollen med alle konti og utbetalinger. I årsmøterferatet het det at «Forbundets nye leder uttalte ønsket om at funksjonærene skulle fortsette i sine stillinger, og disse erklærte seg villig til det». Hovedstyret hadde på forhånd uttalt at «det gjørte så en slik ordning» (for å søke å motvirke full NS-kontroll). Det innebar at Presseforbundets sekretær siden 1920, Ludvig Saxe, fortsatte under den kommissariske ledelsen krigen ut, og satt i sin stilling til han gikk av for aldersgrensen i 1947. Saxe skrev i en rapport etter krigen at han nektet å utføre funksjoner

Mangel
på
selv-
ransakelse

som kunne oppfattes som aktiv medvirkning til propagandavirksomhet o.l., og der han redegjorde for at han administrerte NP på «lavbluss».

En annen kontroversell avgjørelse som ble akseptert av NP var at Oslo Journalistklubb etter press utstedte pressekort til byråsjef Arne Paus Pausegt i egenskap av leder for den NS-kontrollerte presseavdelingen av Kultur- og Folkopplysningsdepartementet, og til presselederskaper Anders Beggerud. Dette på tross av at det ikke var i overensstemmelse med Ols egne lover å utstede pressekort til folk i den type stillinger.

Det klareste eksempel på at en presseorganisasjon «satte foten ned» var Oslo Journalistklubbs beslutning om å la fagbladet Journalisten gå inn i desember 1940 som et alternativ til å trykke et NS-inspirert innlegg. Det var mulig å markere motstand.

Presseorganisasjonene ble som alle andre stilt på mange prøver og satt under press, og i ettertid er det ikke alltid lett å vurdere hvor grensen for akseptable handlinger gikk. Men det påfallende i denne sammenheng er at styret i NP iverksatte en granskning av den enkelte journalist uten at styret og administrasjonen ble erklært inhabil, og uten at handlemåten til organisasjonen som sådan ble gjenstand for en uavhengig kritisk granskning.

Dagbladet Akersgt. 49, Oslo. POSTADRESSE: postboks 1184 Sentrum, 0107 Oslo

SENTRALBORD 22 31 06 00:

Kl. 07.30-24.00, søndag 17.00-23.00.
Direkte linjer når sentralbordet er stengt:
Sentralredaksjonen 22 31 07 42, Vaktelst
22 31 07 81, Utenriksredaksjonen 22 31 07 72, Sporten 22 31 07 98, Diktatfon 22 31 07 92, Setterifaktor 22 31 07 51, 22 31 07 22.
Resepsjon 22 31 08 88.
Telegrammer: Dagbladet, Oslo. Teleks 71020
Dagbladets elektroniske avis:
http://www.telepost.no/dagbladet.no/
Dagbladet forbeholder seg retten til å distribuere innsendte innlegg i vår elektroniske utgave på Internet.

ELEKTRONISK POST:

Sjefredaktør John O. Egeland (konst.):
X.400: G=John O. Egeland; P=dagbladet; A=telemax; C=no
Internet: John.Egeland@dagbladet.no
1000-Tipset: X.400: S=1000Tipset; P=dagbladet; A=telemax; C=no
Internet: 1000Tipset@dagbladet.no
Kort & Godt:
X.400: S=KortogGodt; P=dagbladet; A=telemax; C=no
Internet: KortogGodt@dagbladet.no

DIREKTE TELEFONER:

Tipstelefonen 22 20 00 00

Telefaks: Løssalg 22 31 09 25
Redaksjonen 22 42 95 48/22 31 09 79
Produksjonen 22 31 06 05
Annonseavdelingen 22 31 05 05
Administrasjonen 22 31 06 08
Økonomiavdelingen 22 31 06 06

Telefoto Digital: 22 31 06 04/22 31 06 09

Analogt: 800 30 670

Kjørekontoret 67 97 33 19

Løssalg 22 31 05 11

Distribusjon 67 97 33 19

Dagbladsentralen 22 42 85 67
KS AS Dagblad-Trykk, Lørenskog 67 97 33 16

UTLANDET:

New York: c/o New York Newsday, Two Park Avenue, N.Y. 10016, USA
Tel.: 095-1 212 532 6894
Telefax: 095-1 212 532 6932
Journalist: John Arne Markussen
Ill. privat: 095-1 212 355 2567
Faks privat: 095-1 212 759 2558
London: 13 Marlborough Road, Ealing, London W5
England. Journalist: Jan Istad.